

# AHMED-İ YESEVİ: İSLAM'IN YAYILMASINDA ÖNEMLİ BİR İSİM

Bizi dinlerin en güzeli, en doğrusu, en sağlamı, en yücesi, Allah'ın razı olduğu din olan İslâm'a bağlı, İslâmla müşerref müslüman olarak yaşatan; bizi İslâm nimeti ile şereflelendiren bize çok şanlı bir tarih, çok mübarek büyüklerin evlatları ve talebeleri olmak, çok büyük bir kültürün mensubu olmak şerefini ihsan eden; sayısız nimetlerine mazhar buyuran Allah-u Teâlâ hazretlerine sayısız, sonsuz hesapsız hamd ü senâlar olsun.

O'nun âlemlere rahmet olarak gönderdiği en sevgili kulu, habîbi edîbi, rehberimiz, önderimiz, efendimiz serverimiz Muhammed-i Mustafâ'sına sonsuz salât u selâm, tahiyyât ve ikramlarımızı arz eder, Allah'ın rahmetini, Peygamber sallahu aleyhi ve sellem Efendimiz'in şefaatinin cümlemize niyaz ederim.

## a. Ahmed-i Yesevi'nin Rh.a. Biz Anadolu İnsanları İçin Değeri

Çok aziz ve çok muhterem kardeşlerim!

Biz bugün çok şanlı, çok muhterem, çok mübarek, çok büyük bir büyüğümüzü anmak için toplanmış bulunuyoruz.

Çok şanlı, çok muhterem, çok mübarek, çok büyük bir büyüğümüzü anmak için toplanmış bulunuyoruz. Onun evlatlarıyız. Tahkik ve tetkik edilse, onun yol evlatlarıyız, belki de soy evlatlarıyız.

Sadece bizim şu anda yaşadığımız Türkiye'miz için değil, bütün dünya için, bütün Türkler için, tüm Asya için, Balkanlar, Avrasya ve Hindistan için son derece büyük bir şahsiyetin hatırasını anmak durumundayız.

Üzerimizde çok büyük hakkı olan, kültürümüze çok büyük tesiri olan bir büyük zâtın hatırası için toplanmış bulunuyoruz.

Bu mübarek zât, her şeyden önce, en önde gelen en bâriz vasfıyla çok büyük bir mürşid-i kâmil ve mükemmildir; hem kendisi kemâl sahibi, hem de birçok kemâl sahibi insan yetiştirmiş, birçok insanı kemâlâta vâsıl eylemiş bir kimsedir.

İslâm dininin intişârı tarihi bakımından, Mekke-i Mükerreme'den başlayan, Medine-i

Münevvere'ye, Cezîretü'l-Arab'a, dünyanın yakın uzak her tarafına doğru yayılan, o Allah'ın mübarek nûrunun yayılma tarihinde son derece mühim bir isimdir. Hem keyfiyet bakımından öyledir hem de kemiyet bakımından öyledir.

Tasavvuf tarihi bakımından çok mühim bir şahsiyettir ve bizlerle çok yakın ilgisi olan, kendisine bağlı olduğumuz bir şahıstır. Hâcegân'dan Yusuf-u Hemedânî hazretlerine mensup olması dolayısıyla silsilemizin hulefâsındandır. Yetiştirdiği halifelerinin bir kısmı, Bahâeddîn-i Nakşibend Efendimiz'in bizzat gidip rahle-i tedrîsine oturmuştur. Bunların bir kısmı onun yanında aylarca, bir kısmı da yıllarca kalmış ve doğrudan doğruya tasavvufî terbiyeyi kendisinden almışlardır. Bu yönüyle de şeyhimizdir.

Askerî ve içtimâî tarihimiz bakımından son derece önemli bir şahsiyettir. Alp erenler yetiştirmiştir. Cihan tarihinin çok mühim askerî harekâtlarına eleman yetiştirmiş, kıymetli elemanlar vermiş bir kaynağın sahibidir.

Edebî yönden Türk Edebiyatı'nın, Dinî Türk Edebiyatı'nın en önemli şahsiyetlerinden birisidir.

İslâm'a hizmet etmiş olan ve yaşadığı bölgelerde yaşayan milyonlarca insana tesir etmiş olan çok önemli bir şahsiyettir.

Bunların hepsi dünyevî değerler ve maddî ölçüler olarak görülse bile, sıraladığımız ölçüler Allah'ın sevgili kulu olması, kerâmetlerinin hayatında ve vefatından sonra devam etmesi yönünden önemlidir. Mühim olan Allah'ın sevgili kulu olmaktır. Herkes için en yüksek meretebe, Allah'ın sevdiği kul hâlini ve sıfatını kazanmaktır.

Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, Osmanlı Müellifleri kitabının başına dört mısra almış. Bu, kendisinin inancını gösteriyor, bir hakikati ifade ediyor. Ahmed-i Yesevî hazretleri sadece tarihte kayıtlı kalmıyor, bugün de bize faydası, tesiri devam ediyor. Onu nakletmeyi uygun gördüm. Şair şöyle diyor:<sup>1</sup>

İki cihanda tasarruf ehlidir rûh-u velî

---

<sup>1</sup> Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 12.

Deme kim bu mürdedir, bundan nice dermân ola!..

Beden toprak altına gömülüyor ama ruh bâkîdir. Velînin ruhu iki cihanda tasarruf sahibidir. Hem hâl-i hayatında hem de vefatından sonra tasarruf ehlidir.

“Bu mürdedir, ölmüştür; bundan nice derman ola?” deme. Böyle bir münkir tavır, inkârcı ve materyalist tavır takınma!.. Böyle düşünme!..

Rûh şemşîr-i Hüdâ’dır ten gılâf olmuş ona  
Daha âlâ kâr eder bir tığ kim uryân ola!..

“Ruh Allah’ın keskin bir kılıcıdır, ten onun kını gibidir. Ruh tenin içine girdiği zaman, kılıç kınındaymış gibidir...” Bir kılıç kınından sıyrıldığı zaman daha iyi iş yapar. Kınında kesmez ama kınından sıyrıldıktan sonra keser. Çünkü hâl-i hayatında şöhret âfeti vardır. Tevâzûya aykırıdır. Büyükler kemâlât ve kerâmâtını izhar etmezler. Aczini itiraf ederler, nâçizliğini söylerler, günahlarını dile getirirler. Küçük kusurlarını büyük görürler, büyük hayırlarını yok farz ederler. Tevâzûya bürünmüşlerdir. Onun için kimse anlamaz. “Ben âciz...” der, “Ben

günahkâr...” der, “Ben pür-hatâ...” der. “Günah deryasına dalmış, Allah’ın âsi, mücrim kulu...” der. Kendisini böyle görür ama Allah’ın bir sevgili kuludur.

Vefatından sonra imtihan bittiği için o zaman artık tasarrufât başlar. Evliyânın kerâmâtı o zaman görülür. Kabrine gidersiniz görülür, rüyanıza girer anlaşılır.

Günümüzden bir misâli, konuyla bir bakımdan ilgili ama meseleyi çok güzel anlatacağı için nakletmek istiyorum:

Yaşayan müellif kardeşlerimizden birisi, Cumhuriyet devrinden sonra Türkiye’de yaşayan evliyâullahın hayatını bir kitap haline getirmek istemiş. Tanınmış alim, fâzıl, meşâyih-ten kimselerin bir listesini yapmış. Hocamız Mehmed Zahid Efendi’nin hayatını anlatmak için birkaç sayfa da Hocamız’a ayırmış.

Bir astsubay kardeşimiz, onun bu güzel fikrini anlayınca;

“Sen bu işi yapmaya niyet ettiysen ben de senin kâtibin olacağım. Sen söylersin, ben yazarım. Yıllık iznimi alıp sana yardım edeceğim.” demiş. Ötekisi de;

“Pekiyi...” demiş.

“Yardım edeceğim.” diyen şahıs, atom başlıklı füzelerin bulunduğu taburda astsubay imiş. Yıllık iznini alma zamanı gelince, komutan izinleri kaldırmış. Çünkü füzelerin atış mekanizmasında bir arıza olmuş, çözemiyorlarmış. Uzman getirmişler, Amerikalılar’a sormuşlar, arızayı bulamamışlar. Birliğin komutanı asabî, sinirli, problemi çözememekten üzüntülü... İzinleri kaldırmış. Olağanüstü bir durum var, füze çalışmayacak; atmak gerekse atamayacaklar, mekanizma bozuk...

O günlerde astsubay kardeşimiz bir rüya görüyor. Rüyasında beyaz sakallı, gül yanaklı, nurlu mübarek bir zât;

“Evladım! Sizin füzelerin mekanizmasındaki arıza filanca yerinin filanca kısmındadır; şuradadır.” diyor.

O da ertesi gün gidiyor, komutana;

“Komutanım! Füzenin arızasını bulursam bana izin verir misin?..” diyor. Komutan;

“O arızayı bul, sana iki misli izin veririm!” diyor.

Gidiyor, rüyada gördüğü yeri eliyle koymuş gibi açıyor, arızayı buluyor ve gideriyor.

Bu önemli bir noktadır. Sonradan, o yazar kardeşimizin yanına gittiği zaman, resmini görünce rüyasına giren zâtın Mehmed Zahid Kotku Hocamız olduğunu anlıyor. Daha önceden tanımıyor.<sup>2</sup>

İşte evliyâullahın, Allah'ın sevgili kullarının vefatlarından sonra, hayatta olanlarla ilişkilerinin bir misâli...

Rüyalar çeşitli şekillerde yorumlanabilir; “İnsan psikolojisinin alt şuuruna itilmiş olayların, duyguların, rüyadaki rahatlık dolayısıyla uyku esnasında şuura aksetmesidir.” denebilir. İyi, güzel ama ne kadar aksederse aksetsin, füzenin kusurunu gösteremez ki!.. Füzenin kusurunun yerini gösteriyor. “Şurada” diyor ve kusur düzeliyor. Buradan, ruhlar âlemi ile bizim yaşadığımız âlem arasında irtibat olduğunu anlıyoruz. Allah'ın sevgili kullarının ruhlarıyla buradaki insanların ilişkileri olabiliyor. Buna, birtakım işleri çekip çevirmek, yapmak, etmek anlamında “tasarrufât” diyoruz.

---

<sup>2</sup> Adı geçen kitabın yazarı Vehbi Vakkasoğlu'dur.



Evet böyledir. Allah'ın gerçekten sevgili bir kuluysa, hâl-i hayatında da kerâmetleri, olağanüstü olayları vardır; yüzlercesi binlercesi teklifsiz, tekellüfsüz zuhur eder, vefatından sonra da devam eder.

## **b. Ahmed-i Yesevi Rh.a. Türbesinin Sanat Değeri ve Yapılışı**

Ahmed-i Yesevî hazretlerinin türbesi dünyanın en güzel, en muhteşem, en müstesnâ sanat harikasıdır. O nakışlar, o portal, kapının o muhteşemliği, içerisinin o tanzimi...<sup>3</sup>

Türbeyi Timur yaptırmış; Timur'un Semerkand'da Gûr-i Mir denilen kabri de öyledir. Resimden anlaşılmıyor, gidip türbenin içine girdiğiniz zaman sanatın ihtişamını ve güzelliğini anlıyorsunuz. Semerkand'da bir sanat eseri görmek istiyorsanız, Timur'un türbesine gidin!..

Timur Yesi şehrinde Ahmed-i Yesevî'nin türbesini zamanın en meşhur mimarına yaptırmış. Muhteşem bir eserdir.

---

<sup>3</sup> Geniş bilgi için bk. Naim-Bek Nurmuhammedoğlu, *Hoca Ahmed Yesevî Türbesi* (haz. Hayati Bice), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Ahmed-i Yesevî, Timur'un rüyasına girmiş, bir zaferi müjdelemiş. Timur da onun şükrânesi olarak kabrini ziyarete gidip mimarlara;

“Bu büyük zâta bir türbe yapın!” diye emretmiş.

Rûhaniyetiyle daha önceden bir alışverişi olmuş, onun için türbesini yaptırmış.

Timur, itikadı olan, sevgisi olan, tasavvufî bir neşvesi olan, bağlı olan bir insan...

Ahmed-i Yesevî, hem eserlerinden hem rivâyetlerden, hem eskide, hem günümüzde kerâmetleriyle, Allah'ın sevgili kulu olduğunu gördüğümüz bir insandır. Zaten en büyük mer-tebe budur.

“Pîr-i Türkistân”, “Hazret-i Türkistân” demişler. Doğrudur, ne söylense az gelir. Yedi kandilli Süreyyâ'yı türbesine uzatsak, yine bir şey yapabilmiş sayamayız kendimizi. “Kutbu'l-aktâb”dır; birçok velî, talebe ve halife yetiştirmiştir. “Server-i meşâyih”tir, “Sultânü'l-evliyâ”dır, “Burhânü'l-etkiyâ”dır. Takva ehli insanların parmakla gösterilen numune bir şah-

siyetidir. Hayatında sözlerini yaşamış bir insandır. Laf ebesi kâl ehli değil, hal ehli bir insandır.

“Ferzend-i Habîb-i Hüdâ”dır; Peygamber Efendimiz’in evladındandır. Tabii o da nûrun alâ nûr, şeref üstüne şeref oluyor.

Yüz binlerce insanın hidayetine sebep olmuş, binlerce mürşid yetiştirmiştir. İnsanları İslâm dinine çekmeye çalışmış, gayret etmiş, koşturmuş, eleman yetiştirmiştir; derviş, halife ve şeyh yetiştirmiştir. İstikamet göstermiştir. Tehlikenin geldiği yere gidip göğüs germiştir. Tehlikenin karşısına çıkmıştır. Tehlikeyi kökünden çözecek çözümler getirmeye gayret etmiştir.

Medyûn-u şükrânız. Ne kadar teşekkür etsek, ne kadar gayret etsek anlatamayız, hakkını ödeyemeyiz.

Hepimiz hayatta bir meşguliyetle meşgülüz, bir çalışma yapıyoruz. Tabii, çalışmalarımızın arkasında bir niyet var. Allah amelleri niyetlere göre değerlendiriyor. Herkes bir niyetle, birtakım işlerin peşinde koşturuyor. Hayatın en mühim işi, hayatı yaratan, kâinatın sahibi ve mutasarrıfı, rızıkları bize gönderen,

nimetleriyle yaşadığımız, hâlikimiz Allahu Teâlâ hazretlerini bulmaktır, bilmektir ve O'na O'nun istediği tarzda kulluk etmektir. İşin aslı esası budur. Mesleğimiz doktorluk, mühendislik, politikacılık, esnafılık ve tüccarlık değildir, Allahu Teâlâ hazretlerine kulluk etmektir. Allah bunu istiyor.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

“*Ve mâ halaktü'l-cinne ve'l-inse illâ liya'budûn*”<sup>4</sup>

Ancak Allah'a güzel bir ibadet yapmak üzere yaratılmışız. Hayatın asıl görevi, asıl fonksiyonu, asıl işi budur.

لِيَبْلُوكُمُ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

“*Liyeblüveküm eyyüüküm ahsenü amelâ.*”<sup>5</sup>

Çevremizde, “bu kulluk yapma işini hangimiz daha güzel başaracak?” diye bir imtihan cereyan ediyor. Hayatın hakikati budur.

---

<sup>4</sup> 51/Zâriyât, 56.

<sup>5</sup> 11/Hûd, 7; 67/Mülk, 2.

Allahu Teâlâ hazretleri, iyi bile olsa yapılan amellerin hepsini kabul etmiyor.

Edison elektriği bulmuş, falanca köprü yaptırmış, filanca, filanca çalışmaları yapmış...

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ  
لِمَنْ يَشَاءُ

*“Inna’llâhe lâ yağfiru en yüşreke bihî ve yağfiru mâ dûne zâlike limen yeşâ.”<sup>6</sup>*

Allah başka kusurları affedebilir ama kendisine şirk koşmayı aslâ affetmiyor. Kâfiri hiç affetmez de...

Kâfir, münkir, ateist demektir.

Ateist, teist olmayan, Allah’ı bile tanımayan demektir. Onun yeri esfel-i sâfilindedir de, Allah’ı tanırken yanlış tanıyanı, müşriki, şirk koşanı dahi Allah affetmiyor, affetmeyecek...

---

<sup>6</sup> 4/Nisâ, 48, 116.

İnsan Allah'ı doğru bilmek zorundadır. Amazon vadilerinde, bir medeniyetin ulaşmadığı köyde bile yaşasa, Allah'ı doğru bilecek; vazifesi bu...

Peygamberlerin en mühim vazifesi de, insanlara bu hakikati anlatmaktır.

Peygamber Efendimiz bir hadîs-i şerîfde;

أَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ  
وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ

*“Efdalü mâ kultü ene ve'n-nebiyyûne min kablî lâ ilâhe illa'llâhu vahdehû lâ şerîke leh.”*

“Benim ve benden önce Allah'ın göndermiş olduğu peygamberlerin söylediği sözlerin en üstünü, ‘Allah’tan başka ilâh yoktur, onun şerîki ve nazîri yoktur.’ sözüdür.” buyurmuştur.<sup>7</sup> En mühim söz budur. Tek'tir; şerîki, nazîri, ortağı, misli ve misâli yoktur.

---

<sup>7</sup> Mâlik, “Kur’ân”, 32; “Hac”, 246; Abdürrezzâk, IV, 378, hadis no: 8125; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 284; V, 117.

Peygamber Efendimiz yine;

أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

“Ümirtü en ukâtile’n-nâse hattâ yeşhedû en lâ ilâhe illa’llâh.”

“İnsanlar Allah’ın varlığını birliğini anlayıncaya kadar, onlarla mücâdele etmekle emrolundum.” buyuruyor.<sup>8</sup> “Peygamberlik vazifem bu... İnsanları hak dine getireceğim, batıl inançları insanların kafalarından silmeye çalışacağım; şirki yok edeceğim!”

Peygamberimiz bu vazifeyi yapmak için Tâif’e gitti. Tâifliler anlamadılar, taşladılar,

---

<sup>8</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 199, hadis no: 12990; III, 224-225, hadis no: 13281; Buhârî, “Salât”, 28; İbn Huzeyme, IV, 7, hadis no: 2247; *Tirmizî*, “Îmân”, 2, hadis no: 2608; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 95, hadis no: 2642; Nesâî, “Cihâd”, 1, hadis no: 3092; “Tahrîmü’l-dem”, 1, hadis no: 3964-3965, 3967; “Îmân”, 15, hadis no: 5000; Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, III, 215, Hâkim, *Müstedrek*, I, 544, hadis no: 1427; Makdisî, *Muhtâra*, V, 277-280, hadis no: 1913-1917; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 3, hadis no: 2031; III, 92, hadis no: 4921; VII, 4, hadis no: 12897; VIII, 177; Dârekutnî, I, 232, hadis no: 2-6; Ebû Ya’lâ, I, 69, hadis no: 68.

yaraladılar, kanını akıttılar. Arap yarımadası mensupları çeşitli panayırlara geldikleri zamanlarda, onlara İslâm'ı ve Allah'ın emirlerini tebliğ etti. Aşîret-i akrabîninden başladı; ondan sonra, civarlardan gelen kabilelere, insanlara, grup grup gidip; “Siz kimlersiniz, nereden geldiniz?!” diyerek tanışıp, onlara İslâm'ı tebliğ etti. Onların bir semeresi olarak Medine'den gelen insanlara Akabe'de İslâm'ı anlattı. Onlara İslâm'ı kabul ettirdi de, İslâm tarihi bir başka vadiye doğru gelişme gösterdi.

Medine'ye gittiği zaman, münafıkların reisine ve yahudilerin havrasına gitti. Necran'dan gelen rahipler kfilesiyle münazara ederek, konuşarak, onların fikirlerini İslâm'a çekmeye çalıştı. Necran'dan yetmiş küsur insan putları ve haçlarıyla gelmişlerdi.

Yahudilerin havrasına giderek;

“Tevrat'ta Musa'nın geleceğini söylediği peygamber benim, ey yahudi milleti!..” diye onlara İslâm'ı tebliğ etti.

Abdullah b. Selâm (radıyallâhu anh) gibi kimisi kabul etti, kimisi kabul etmedi. Gelen rahipler heyetinden bazıları kabul etti, bazıları da;



“Vergi verelim, biz dinimizde kalalım! Bizans’ın Yemen kilisesine gönderdiği paralar elden kaçmasın.” diye hıristiyan olarak kaldılar.

Peygamber Efendimiz her yere İslâm’ı tebliğ etti. Her topluluğa İslâm’ı anlatmaya çalıştı.

Civar devletlere siyâsî elçiler gönderdi, mektuplar yazdı. el-Vesâiku’s-siyâsiyye (Siyâsî Vesikalar) neşredilmiştir.

Bizans imparatoru Herakliyüs’e, Sâsânî imparatoruna, Mısır hükümdarı Mukavkıs’a, Bahreyn emirine, Süryânîler’e, Habeş’e vesaireye...

Bugün Güneydoğu Anadolu’da Süryânîler’in kilisesi vardır. Onların bir papazlarının ifadesini biliyorum; kiliselerinde Peygamber Efendimiz’in onların atalarına, kilisesine gönderdiği mektup varmış. “İslâm’a gelin!” diye, oraya da mektup göndermiş, o mektubu muhafaza etmişler. Güneydoğu Anadolu’da Süryânî kilisesi Peygamber Efendimiz’in mektubunu muhafaza ediyor.

Bunlar Resûlüllah Efendimiz’in ana hedefini gösteriyor. Allah’ın kullarından istediği, ana hizmet nedir, onu gösteriyor. Sahâbe-i

kirâm bu mânayı anladılar. Onların çoğu, kendi öz diyarlarından çok uzaklarda vefat ettiler. İstanbul'daki medâr-ı iftihârımız Hâlid b. Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî ve yirmi küsur sahabînin kabri bunun şahididir.

Semer kand'da medfun olduğu söylenen Kusem İbnü'l-Abbâs Peygamber Efendimiz'in amcası Hz. Abbas'ın oğludur. Semer kand'da şehit düşmüş. Çok nefis türbesi var... Zâten orada birçok türbe var, bir türbeler topluluğu... Kusem hazretlerinin türbesi çinilerle süslenmiştir; Allah nasip etti, ziyaret ettik.

İslâm, önünde bir hudut tanımadan, hudutları geçerek İran'la karşılaştı, İran müslüman oldu. İran'ı geçti, Horasan'a geldi. Horasan'dan Mâverâünnehr'e, Ceyhun nehrinin öbür tarafına ulaştı. Seyhun ve Ceyhun nehri Güneydoğudan Kuzeybatıya doğru, Aral gölüne akarlar. İkisinin arası bizim için çok önemli bir merkezdir. Seyhun nehrinden daha ötede Baykal gölüne doğru geniş mıntıkalar, Doğu Türkistan uzanıyor. Oralara vardılar.

Oralarda İslâm orduları ordugâhlar kurdular. Mesela Nişâpur, Araplar'ın kurmuş olduğu önemli ordugâhlardan bir tanesi idi. Oralarda

Arap asıllı çok alim yerleşti. Onların torunlarından kimisi yerli ahali ile evlendi, kimisi kendi soyu ile kaldılar. Çok büyük alimler yetişti. Horasan'da, Mâverâünnehr'de, bugünkü Afganistan'da ve Harezm'de şeceresi belli Arap kökenli çok insan vardır.

Müslüman, mütedeyyin bacılarımızdan, kardeşlerimizden hastanede hemşire olan bir kızcağız;

“Hocam burada ne yazıyor?” diye bana bir şecere getirdi. Okudum; Peygamber Efendimiz'in sülalesinden, şeceresi olan bir kızcağız... Türkistan'dan gelmiş. Akça pakça değil, biraz esmerliği var...

“Evlâdım, sen Peygamber Efendimiz'in sülalesindensin! Babaların büyük alimmiş, bak burada yazıyor.” dedim. Böyle kimseler çok...

Elhamdülillah, bizim de ailedeki ananemiz öyledir. Biz de bu diyarlara Buhara'dan gelmişiz. Kafilemizde Arap halayıklar varmış.

“Bunları niçin anlatıyorum?”

Müslümanlar o tarafa doğru açıldı; bir taraftan Kuzey Afrika'ya, bir taraftan Kaf-

kasya'ya doğru ilerlediler. Bir taraftan Anadolu'yu zorladılar. Anadolu'nun müslüman olması çok zor oldu; Anadolu İslâm'a çok direndi. Karahıtaylar oradan baskı yapıyorlar, Allah bu taraftan Anadolu'yu fethettiriyor. Oradan geçen göçmenler de Anadolu'ya geliyorlar. Selçuklu devleti, ondan sonra İstanbul'un fethi, Balkanlar'ın fethi; ileriye doğru İslâm'a götürüyorlar. Sonra onlar da müslüman oluyorlar.

Peygamber Efendimiz İslâm'ı yaymak için çalıştı. Ashâb-ı kiram da İslâm'ı yaymak için çalıştılar. Terk-i diyar, terk-i evlâd ü evtân, terk-i rahat eyleyip İslâm'ı yaymaya gittiler. Onların evlatları da, ilmiyle âmil alimler de aynı vazifeyi devam ettirdiler.

Peygamber Efendimiz, Hz. Ali'nin rivâyet ettiğine göre şöyle buyurmuş:

الْعُلَمَاءُ مَصَابِيحُ الْأَرْضِ وَخُلَفَاءُ الْأَنْبِيَاءِ وَوَرَثَتِي  
وَوَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ

*“el-Ulemâü mesâbîhu'l-ard ve hulefâü'l-enbiyâ' ve veresetî ve veresetü'l-enbiyâ.”*

## c. Alimlerin Peygamberlerin Varisleri Olması

Alimler yeryüzünün ışıklarıdır, kandilleridir, projektörleridir. Peygamberlerin halifele-ridir. Asıl halife onlardır. Benim varislerimdir. Eski peygamberlerin de varisleridir.”<sup>9</sup>

الْعُلَمَاءُ أَمْنَاءُ الرَّسُلِ عَلَى عِبَادِ اللَّهِ

“*el-Ulemâü ümenâü’r-rusuli alâ ibâdi’llâh.*”

“Alimler Allah’ın kulları üzerine peygamberlerin emin görüp de, ümmeti emânet ettikleri insanlardır.”<sup>10</sup>

الْعُلَمَاءُ أَمْنَاءُ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ

---

<sup>9</sup> Ali el-Müttakî, *Kenzü’l-ummâl*, X, 235, hadis no: 28677.

الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ kısmı Ahmed b. Hanbel, V, 196, hadis no: 21763’de Ebu’d-Derdâ’dan (ra.) nakledilen uzunca bir rivâyetin içinde zikredilmiştir. Bk. Ebû Dâvûd, “İlim”, 1, hadis no: 3641; Tirmizî, “İlim”, 19, hadis no: 2682; İbn Mâce, “İftitâh”, 17, hadis no: 223; İbn Hibbân, I, 289, hadis no: 88.

<sup>10</sup> Ebû Nuaym, *Faziletü’l-âdilîn*, s. 185-186; Irâkî, “İhya hadislerinin tahricinde; Ukaylî *Duafâ*’sında; İbnü’l-Cevzî de *Mevzûât*’ında zikretmiştir.” der. Bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, hadis no: 1748, 1838.

“*el-Ulemâü ümenâu’llâhi alâ halkihî.*”

“Alimler, yarattıkları üzerine Allah’ın garantör, yed-i emin olan kullarıdır.”<sup>11</sup>

Bir diğer hadîs-i şerîfte;

الْعُلَمَاءُ قَادَةٌ وَالْمُتَّقُونَ سَادَةٌ وَمُجَالَسَتُهُمْ زِيَادَةٌ

“*el-Ulemâü kâdetün ve’l-müttekûne sâdetün ve mücâlesetühüm ziyâdetün.*”

“Alimler komutanlardır, liderlerdir, önderlerdir. Muttakî kullar seyyidlerdir, efendilerdir, yüce kimselerdir. Onlarla bir arada olmak, onların yanında olmak, meclislerine devam etmek; ilmin, irfanın, feyzin, sevabın artması sebebidir.”<sup>12</sup> diye alimler methediliyor.

Onun için alimlerin sıfatları sultandır, pa-dîşaktır, paşadır... Mesela, “Muslih Paşa, Âşık

---

<sup>11</sup> İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XIV, 267; Kudâî, *Müs-nedü’ş-Şihâb*, I, 100, hadis no: 115; Aclûnî, hadisi Kudâî ve İbn Asâkir’e nispet ederek, Ukaylî’nin *Duafâ*’sında naklettiğini belirtmiştir. Ayrıca Âmirî’nin bu rivâyetin hasen olduğunu söylediğini ilave etmiştir. Bk. *Keşfü’l-hafâ*, hadis no: 1749.

<sup>12</sup> Aclûnî hadisi İbnü’n-Neccâr’ın (*Târih*’ine) nispet ederek râvilerinin sika olduklarını ifade eder. Bk. *Keşfü’l-hafâ*, hadis no: 1746.

Paşa” diyor; “Hüdâvendigâr” diyor, “Sultânü’l-evliyâ” diyor. O sebeptendir.

Tabii, alimler de, varisleri oldukları için peygamberlerin vazifesini anlamışlar ve o yolda yürümüşlerdir.

Çünkü Peygamber Efendimiz’in hadîs-i şerîfleri vardır:

لَآنُ يَهْدِي اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى يَدَيْكَ رَجُلًا خَيْرٌ لَّكَ  
مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ وَغَرَبَتْ.

“*Leen yehdiya’llâhu (azze ve celle) alâ yedayke racülen hayrün leke mimmâ taleat aleyhi’ş-şemsü ve garabet.*”

“Senin elinle Allah’ın bir kimseye hidayet nasip etmesi, (sen çalıştın, irşad ettin, ikaz ettin; o da müslüman oldu, hak yola geldi, hidayete erdi,) senin vasıtanla bir kişinin hak yola gelmesi, üzerinde güneşin doğduğu battığı bütün dünya varlıklarının hepsinden senin için daha hayırlıdır.”<sup>13</sup> Çünkü hidayete erdirdiğin

---

<sup>13</sup> Ebû Râfi’den (ra.) nakledilen hadis için bk. Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, I, 315, hadis no: 930; Hâkim, *Müstedrek*, III, 690, hadis no: 6537; Heysemî, Taberânî’nin senedindeki

insanın sevaplarının misli, onun sevabından bir şey eksilmeden sana gelir.

Alimler bunu anlamışlardır. Onun için bu büyük zâtların sevaplarının, makamlarının yanına yanaşılmaz, yetişilmez. Milyonları irşat etmişler, hidayete ermesine, müslüman olmasına sebep olmuşlardır. Onların hepsinin amellerinin, sevaplarının bir misli, bunların defterine yazılıyor.

Ahmed-i Yesevî hazretleriyle, İmam-ı Gazâlî hazretleriyle kim boy ölçüşebilir?.. Büyük zâtlar, müthiş, muazzam, muhteşem kişiler...

Ali Yakup Hoca (cennetmekân, rahmetullâhi aleyh, nur içinde yatsın) Arnavut'tu. Dobra dobra bir insandı; eğriye eğri, doğruya doğru derdi.

“Allah râzı olsun şu Osmanlılar'dan... Onlar Balkanlar'a gelip, İslâm'ı tebliğ etmeseydi, belki bugün biz Arnavutlar hıristiyan olarak yaşayacaktık.” derdi. Osmanlılar'a şükranını böyle ifade ederdi.

---

râvilerin sika olduklarını belirtir. Bk. *Mecma'u'z-zevâid*, V, 602.



Alimler de iki çeşittir:

1. Sözde, lafta ve unvanda alim...

2. Hâliyle Allah'ın sevdiği sıfatlara sahip alim...

Asıl önemli olan ikincisidir. İşte o da tasavvufun büyükleri müridler ve tasavvufun erleri alp erenlerdir.

Kimisi savaş etmiş, kimisi ibadet etmiş, kimisi medresede ilim öğretmiş ama İslâm için çalışmışlar.

Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın meşhur bir makalesi vardır: Kolonizatör Türk Dervişleri... Bunlar tek başına gidiyor, bir yerde bir kulübe yapıyor. Yol güzergâhı... İnsanların yardıma, istirahate muhtaç olduğu yer... Ağaç dikiyor, su getiriyor, yer yapıyor; tekke kuruyor, gelenleri misafir ediyor. Orası genişliyor, sonradan büyük bir şehir oluyor. Balkanlar'daki müslümanlaşmanın böyle dervişlerin faaliyetiyle nasıl olduğunu, nasıl neşv ü nemâ bulduğunu Ord. Prof. Ömer Lütfi Bey anlatıyor.

Bugün dahi Amerika'ya, Avrupa'ya, müs-lüman olmayan yerlere İslâm'ın yayılması yine ihlaslı, hâlis, muhlis dervişler vasıtasıyladır.

Bunları şu bakımdan anlatıyorum; Ahmed-i Yesevî hazretleri bu mânayı anlamış, hayatını bu mânaya adanmış bir kimsedir. O bakımdan, Ahmed-i Yesevî hazretlerinin mevkii anlaşıl-sın diye, bu girişi yaptım.

Ahmed-i Yesevî hazretleri, Peygamber Efendimiz'in başlattığı hizmeti tarihin şahit olduğu bir şekilde, çok mükemmel bir tarzda başarmış bir insandır. Çok büyük bir zâttır. Hem Asya'da, hem Avrupa'da, hem Ana-dolu'da... Bizim üzerimizde çok büyük hakkı vardır. Talebeleri Anadolu'yu İslâmlaştırmış-tır. Bize tasavvuf terbiyesini veren Yunus Emre'ler, Hacı Bektâş-ı Velî'ler ona bağlıdır.

Ahmed-i Yesevî hazretlerini bizim halkı-mızın çok iyi tanınması lâzım!.. Çünkü şükran borcumuz var; çünkü büyüğümüz; çünkü ecdâdımız belki... Çünkü, kültürümüzün en önemli isimlerinden biri... Tabii, yavaş yavaş aslını anlama, öze dönüş var...

Batılılaşma hikâyesinin önünü arkasını an-layıp, bu Batılıları da iyi tanıyınca, biraz daha

uyanma oldu. Sovyetler Birliği'nin dağılması, bizim oralara gitmemizi sağladı.

Bizim Azerbaycan'a gittiğimiz gün, Azerbaycan istiklalini ilan etti. Taşkent'e geçtiğimiz gün, Özbekistan istiklalini ilan etti. Sr de olsa, bir başlangıç...

O diyarlara bir serbestlik oldu. Demirperde yıkıldı, ziyaret imknları doğdu, oraları görmeye başladık. Zulmü de gördük, zulme uğramış kardeşlerimizi de gördük. Birbirimize sarıldık, ağlaştık, göz yaşları döktük, göz yaşlarıyla sakallarımızı ıslattık... Bir yenilik oldu.

ze dönüş dolayısıyla, geçtiğimiz yıllarda UNESCO kararıyla bir yılımızı "Yunus Emre Yılı" ilan ettik; güzel...

1993 yılını, Türkiye'de Ahmed-i Yesevî hazretlerinin hatırasına tahsis ettik; bu da güzel...

Ama kf değil...

Kelimeler tasvir etmeye yetmiyor. Ahmed-i Yesevî hazretlerinin türbesini göreceğiz, yaşadığı muhiti göreceğiz, doğduğu şehri göreceğiz. Hlini ve hayatını anlayacağız. İn-

şallah hizmetler yapılacak. Bir yıl kâfî gelmiyor, belki hatırasına on yıllar tahsis etmek lâzım!..

“Ahmed-i Yesevî hazretlerinin biz Anadolu’daki Türkler, müslümanlar, hatta Kürtler...” diyor kaynaklar; Tunceli civarındaki kökeni Kürt olduğu bilinen kimseler, kendilerini Ahmed-i Yesevî hazretlerinin evladı olarak kabul ediyorlar, diye kitaplarda okudum. O da önemli bir noktadır. Biz evvelden beri biliyoruz, Ahmed-i Yesevî menkabesi bizim Hacı Bektâş-ı Velî’nin Velâyetnâme’sinde ve Menâkıbnâme’sinde var... Meşhur Evliyâ Çelebi’nin Seyahatnâme’sinde vardır. Horasan erenleri deyince akan sular duruyor. Âşık Paşa’dan biliyoruz. Alp Erenleri, Gâziyân-ı Rûm’u kimin gönderdiğini biliyoruz. Ahmed-i Yesevî hakkında bilgimiz var...

Tabii bu bilgilerin sıhhati hakkındaki merakımızı tatmin etmek istediğimiz zaman, “Nerelerde bulabiliriz bu bilgileri?” diyecek olursak, o zaman bütün eski tarihî bilgilerimiz gibi, birtakım eksiklikler ile karşı karşıya kalıyoruz. Birtakım kaynaklar var ama bize tam

mânasıyla, gerektiği kadar, sadra şifâ olacak kadar bilgiler iletemiyorlar.

#### d. Ahmed-i Yesevi'nin Rh.a. Eseri Divan-ı Hikmet ve Özelliği

Ahmed-i Yesevî Efendimiz'le ilgili bilgilerin en başta geleni kendisinin yazmış olduğu, kendi ağzından, kendi anlattığı hikmetlerdir... Kendi şiirlerine “hikmet” diyor. Biz halk edebiyatında dinî şiirlere “ilâhi” deriz. Bektâşî tarikatıyla ilgili şiirlere “nefes” derler. Yine felsefî, derin mâna taşıyan dörtlüklere de mesela “mânî” denmiş. Mânî, “mâna taşıyan söz” demektir... Kadı Burhaneddin bir duyguyu dile getiren dörtlük mânasına “tuyuğ” demiş. Hikmet de; “akla, mantığa, dine, ilme ve irfana uygun söz” demektir.

Ahmed-i Yesevî Efendimiz şair değildir. Şair sıfatı bazı insanları küçültür. Peygamber Efendimiz hakkında da, Kur'ân-ı Kerîm'de, Yâsîn sûresinde geçiyor:

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ

“*Ve mâ allemnâhü's-şi'ra ve mâ yenbağî leh.*”

“Biz ona şiir öğretmedik, şiir ona gerekmezdi.”<sup>14</sup> buyuruluyor.

Peygamber Efendimiz’e Kur’an’ın tamamlayıcısı olan, hikmet menbaı olan hadîs-i şerîfleri söyleme kabiliyetini vermiş.

أُوتِيَتْ جَوَامِعَ الْكَلِمِ (أُعْطِيَتْ جَوَامِعَ الْكَلِمِ)

“U’tiytü cevâmia’l-keîm.”<sup>15</sup> Derli toplu, özlü hadîs-i şerîfler sünnet-i seniyyesi... Onlar Peygamber Efendimiz’e verilmiş, Kur’ân-ı Kerîm’den ayrı hikmettir. Onun için hikmet sözü, dinî literatürümüzde... Kur’ân-ı Kerîm’de de buyuruluyor.

وَمَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

“Ve men yü’tel-hikmete fekad ûtiye hayran kesîrâ.”

---

<sup>14</sup> 36/Yâsîn, 69.

<sup>15</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 250, hadis no: 7397; II, 442, hadis no: 9666; II, 501-502, hadis no: 10465; II, 411-412, hadis no: 9308; II, 396, hadis no: 9115; II, 268, hadis no: 7620; II, 314, hadis no: 8135; II, 264, hadis no: 7575; II, 250, hadis no: 7397; II, 240, hadis no: 7265; Müslim, “Mesâcid”, 5-8; Nesâî, “Cihâd”, 1, hadis no: 3087; İbn Mâce, “Tahâret”, 90, hadis no: 567; Abdürrezzâk, XI, 99, hadis no: 20033.

“Birisine bir hikmet verilmişse, çok büyük hayır verilmiş demektir.”<sup>16</sup> Hikmet büyük bir bağış, Allah’ın büyük bir ikramı...

Onun için, Ahmed-i Yesevî hazretleri hikmetler söylemiş; hikmetâmiz, akla mantığa, ilme irfana uygun hakikatleri ifade eden, derin mânalı sözler söylemiş. Onun için adı “hikmet”...

Bu hikmetler toplanmış, Divân-ı Hikmet diye kitap haline gelmiş, yazmalar haline gelmiş, birkaç defa basılmış. Hem yazma hem de basma Divân-ı Hikmet’ler incelenirse, bunların birbirlerinden çok farklı olduğu görülür. Çünkü mübarek Ahmed-i Yesevî Efendimiz, yeri geldikçe hikmet buyurmuş, söylemiş, kaydedilmiş. Daha sonra toplanmış, muhtelif koleksiyonlar var... Elden ele geçmiş, hatta ezberlenmiş. Müridler toplantılarında okumuşlar... “Efendimiz şöyle buyurdu, şu hikmeti buyurdu.” diye ananevî olarak gelmiş ama tekkelerde kullanıla kullanıla, içine aynı havada, aynı mânada başka kişilere ait şiirler de konulmuş.

---

<sup>16</sup> 2/Bakara, 269.

Bu bizim Türk Edebiyatı'nda çok oluyor. Mesela Süleyman Çelebi hazretlerinin Mevlid'ini çok sevmişiz ama Mevlid'i okurken mevlidhân kürsüden iniyor, hafız arada bir başka ilâhi söylüyor. Bir başka ilâhi filan derken, Mevlid sayfalarına baktığınız zaman, Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-necât'ından başka arada manzumeler görüyorsunuz. Bir koleksiyon, bir güldeste, bir antoloji oluyor. Mesela “Merhabâ” bölümünün başka bir şaire ait olduğu ispat edilmiş.

Aynı şey Yunus Emre'nin Divân'ında var... Muhtelif yazma eserlere bakıyorsunuz; bunda 135 tane ilâhisi var, ötekisinde 240 tane, berikisinde şu kadar... Birbirinden farklı... Tabii o ilâhileri yazan adam, falanca mübarek zâtın ilâhisi diye onu da oraya yazdığı için başkalarının ilâhileri de girmiş oluyor.

Divân-ı Hikmet'ler de böyledir.

Divân-ı Hikmet'te, doğrudan doğruya Ahmed-i Yesevî hazretlerinin hayatıyla, tasavvufî fikirleriyle ve kendi hayatındaki birtakım mühim olaylarla ilgili bilgiler var. Onun için hayatı hakkında önemli kaynaklardan en başta geleni kendisinin bu Divân-ı Hikmet'idir.



Sonra bizim iyi tanımadığımız mütehasşıs-ların kullandığı birtakım kaynaklar var...

Ali Şîr Nevâî'nin Nesâyimü'l-muhabbe min semâyimi'l-fütüvve isimli eseri var. Bu eseri Prof. Dr. Kemal Eraslan neşretmiştir (1979). Burada Yesevîler'le ilgili bilgi var... Bu eser Molla Câmî'nin Nefâhatü'l-üns isimli kitabının tercümesidir ama Ali Şîr Nevâî kendisi Ahmed-i Yesevî'yi eklemiştir.

Ali el-Herevî'nin Reşâhatü ayni'l-hayat'ında bilgiler var. Bu eser Türkçe'ye (Osmanlıca) tercüme edilmiştir.

Mihmannâme-i Buhârâ, Risâle-i Tevârîh-i Bulgâriyye, Süleyman Hakim Ata'nın Bakırğan'ı<sup>17</sup> gibi mütehasşıs-ların incelediği eserlerde küçük bilgiler var...

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Tibyânü Vesâili'l-hakâyık adlı meşhur eserinde bilgiler var.<sup>18</sup>

---

<sup>17</sup> Bk. Münevver Tekcan, *Hakîm Ata ve Bakırğan Kitabı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1997.

<sup>18</sup> Yazma olan eserin tek ve müellif nüshası için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 430-432.

Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde Yesevî dervişleriyle ilgili bilgiler var. Kendisi de;

“Ben Ahmed-i Yesevî hazretlerinin torunlarındanım!” diyor.

Hacı Bektâş-ı Velî hazretlerinin Menâkıbnâme'si eskidir, 15. yüzyıldandır. Orada Ahmed-i Yesevî hakkında güvenilir olmayan bilgiler var... Hatta Ahmed-i Yesevî hazretlerinin de bir menâkıbnâmesi olduğunu orası bildiriyor.

Tarihçi Âlî'nin Kühü'l-ahbâr'ında bilgiler var...

Yesevî hazretleri, müridleri ve onu takip eden insanların teşkil ettiği Yesevîlikle ilgili en mühim eserlerden bir tanesi Cevâhirü'l-ebrâr min emvâci'l-bihâr adında el yazması bir eserdir. Bu eser İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe yazmalar bölümünde, 3893 numarada, tek nüsha, 327 sahifedir. 120 sahifesi Farsça'dır. Bir Yesevî dervişi tarafından yazılmış, Yesevî tarikatı hakkında önemli bilgiler

içeren büyük bir eserdir. 1993 senesinde “Yesevî Yılı” olması münasebetiyle basılsa iyi olurdu. İnşallah yakın zamanda neşredilir.<sup>19</sup>

## e. Ahmed-i Yesevi Rh.a. ile İlgili Günümüz Kaynakları

Bunlar tarihî kaynaklardır. Bugün Ahmed-i Yesevî ile ilgili, istifade edebileceğimiz, monografi sayılabilecek en önemli eser Ord. Prof. Fuad Köprülü'nün gençken yazmış olduğu Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar isimli eserdir. İlk defa 1919 yılında eski harflerle basılmıştır. O zamanın şartlarında Köprülü'nün böyle bir eser ortaya koyması, onun dâhî olduğunu gösterir. Çok güzel ve büyük bir çalışmadır. Eserin birinci bölümü Ahmed-i Yesevî hazretleriyle, ikinci bölümü de Yunus Emre'yle ilgilidir. Devrilmiş bir kütüphanedir. İçindeki dipnotları mı, ana metni mi takip edeceksiniz?!. Hırsla, aşkla, şevkle, gençlik yıllarının o enerjisiyle ne bulduysa toplamıştır.

---

<sup>19</sup> Eser 1995 yılında yayımlanmıştır. Bk. Ahmed b. Mahmud b. Hacı Şah Hazînî Kuşeyrî İskenderî, *Cevâhirü'l-ibrâr min emvâci'l-bihâr: Yesevî Menâkıbnâmesi* (haz. Cihan Okuyucu), Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Kayseri 1995.

Kendisini evinde ziyarete gitmiştik “küçücük fıçıcık” derler ya öyle bir adamdı ama Allah kabiliyet vermiş. Ben zâten ufak tefek bir insanım; buna rağmen ona tepeden bakıyordum.

Çok muazzam bir eserdir. İçindeki kaynaklar ve bilgiler İslâm Ansiklopedisi’nde tekrar edilmiştir. Evliyâlar Ansiklopedisi, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Diyanet İslâm Ansiklopedisi gibi bütün ansiklopedi maddelerinin kaynağı aşağı yukarı odur. Daha sonra Ahmed-i Yesevî ile ilgili çalışma yapan insanların eserlerinde tekrar edilmiştir. İslâm Ansiklopedisi’ndeki Ahmed-i Yesevî maddesi Fuad Köprülü’nündür.

Büyük ölçüde isabetli fikirler söylemiştir. Tabii yanıldığı bazı noktalar vardır ama çok mühim bir eser olma hüviyetini hâlâ koruyor. İlki eski harflerle olmak üzere müteaddit defalar basılmıştır. Eski harflerden yeni harflere çevrilirken, çevirenlerin bilgisi veya hataları işin içine girmiştir. Okuyuş hataları olmaması bakımından, eski baskısı daha kıymetlidir.

Bu konuyla ilgili kütüphanenizde bulunmasını tavsiye edebileceğim bir diğer eser, Dr.

Hayati Bice'nin Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Divân-ı Hikmeti neşridir. Diyanet Vakfı'nın neşriyatıdır. Güzelliği, bir tarafına hikmetlerin Orta Asya Türkçesi'yle metnini hemen yanına da bizim anladığımız Türkçe'yi yazmış olmasıdır. Mukayese etme imkânı vardır. O bakımdan önemli bir baskı olarak tanıtılmaya değer güzel bir çalışmadır.

Prof. Dr. Kemal Eraslan Ahmed-i Yesevî üzerinde çalışmıştır. Onun bir eseri Kültür Bakanlığı yayınlarından, Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler diye çıkmıştır. O, dilci olarak bu işin mütehassısı olduğundan, okuyuşları daha isabetlidir. Kelimeleri daha iyi biliyor. Notlar ve saireler var; daha kıymetlidir.

Biz 1993 yılında, herkesten önce, İlim Kültür ve Sanat Vakfı olarak bir sempozyum yaptık. O sempozyumdaki konuşmaların bir kısmı İlim ve Sanat dergimizin "Ahmed-i Yesevî ve Orta Asya'da Tasavvuf" sayısında yayınlandı.<sup>20</sup>

---

<sup>20</sup> Mezkur tebliğlerin metinleri, ilave başka makalelerle birlikte *Ahmed-i Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri* (haz. Mehmet Şeker, Necdet Yılmaz) adlı eserde yayınlanmıştır (Seha Neşriyat, İstanbul 1996).

Resmî kaynaklardan önce biz bu işi ele almış olduk.

Prof. Dr. Cemal Anadol'un Anadolu'yu Aydınlatan Güneş Pîr-i Türkistân Hoca Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik diye bir eseri var. Muhtelif kaynaklardan alınmış iktibaslar mecmuası gibidir. İçinde tahlil ve tenkit yoktur. O bakımdan basit oluyor.

Ahmed-i Yesevî hazretlerinin doğduğu yer, bugünkü Kazakistan'ın güneyinde Özbekistan'ın dışında bulunuyor. Doğu Türkistan sayılan kısımda Çimkent şehrine yedi kilometre mesafede Sayram denilen bir yerdir. Sayram Türkçe bir kelimeymiş, suyun azalması, sığlaşmasına "saylamlaşmak" diyorlarmış. Farsçası "isficâb" veya "ispicâb"dır. Zeki Velidi Togan, "İsfic beyaz mânasına gelir" diyor. Aslında Farsça'da beyaz "sefîd" veya "isfid"dir ama sonunun "c" ile bitmesi, demek ki bir diyalekt olmuş oluyor. İsficâb "beyaz su, ak su" mânasına geliyor, bu isimle de tanınıyor.

Doğum tarihi belli değil ama aşağı yukarı zamanı bellidir. Doğum tarihi hakkında bu kaynaklarda yazılan şeyler tahminlere, eldeki bil-

gileri yorumlamaya ve değerlendirmeye dayanıyor. Bazı bilgileri değerlendirmedikleri zaman da, tabii iş yanlış oluyor. Divân-ı Hikmet'in içinde bazı bilgiler var... Onların değerlendirilmesi lâzım!..

Ansiklopedilerden bulabileceğimiz bilgi olarak söylememiz gerekirse, 27 yaşında Yusuf-u Hemedânî hazretlerine intisap ettiğini Divân-ı Hikmet'inde görüyoruz. Kendi şiirlerinde, yıl yıl neler yaptığını yazan bir hikmette, Yusuf-u Hemedânî hazretlerine intisap ettiğini anlatıyor. Yusuf-u Hemedânî, Ebû Ali-i Fâremedî hazretlerinden el almış olan, Hanefiyyü'l-mezheb, çok büyük bir zâttır. Çok önemli bir şahsiyettir.

Yusuf-u Hemedânî, Hemedan şehrine mensuptur. Ömrünü fıkıhla, ilimle, Kur'an okuyarak sürdürmüş, hiç bir zamanını boş geçirmemiştir. Yedi yüz adımlık yerde, bir yerden bir yere giderken, Bakara sûresini okur öyle gidermiş. Yolda yürürken bile Kur'an okuyarak giden, uzun boylu, sarışın, çiçek bozuğu yüzlü; çok gayretli, insanların İslâm'a gelmesi için çok çalışan bir insan... Hanefî mezhebin-den... Bağdat'a geldiği, Ebû İshak'dan Hanefî

dersi aldığı rivayet ediliyor. Hadis bilgisi var... Ehl-i Sünnet'e son derece merbut... İran'da ateşperestlerin evlerine gidip onları İslâm'a davet edermiş. Çok cömertmiş, eli açıklığıyla tanınmış.

Yusuf-u Hemedânî bir ara Buhara'ya gelmiş ve Buhara'da bulunmuş, hizmet yapmış. Sonra, Herat'a gitmiş, Herat'ta bulunmuş. Kendisini tekrar Buhara'ya çağırmışlar. Herat'tan Buhara'ya gelirken yolda, Merv'e yakın bir yerde vefat etmiş. Bir rivayete göre, "Kabirini Merv'e taşımışlar." deniliyor.

Ahmed-i Yesevî'nin Yusuf-u Hemedânî'ye intisabı çok önemlidir. Kendisi küçüklüğünde Yesi şehrine giderek Aslan Bab isimli mürşid-den istifade etmiş. Yesi şehri, Sayram'dan 157 km. kadar daha uzakta bir şehirdir. Sayram'da doğmuş, babası Şeyh İbrahim'den ilk bilgileri almış. Babasının hem şeyh olması hem de Peygamber Efendimiz'in sülâlesinden olması önemlidir. Kaynaklarda şeceresi veriliyor.

Ahmed-i Yesevî hazretleri, davranışı itibariyle Peygamber Efendimiz'in vazifesini, emretmiş olduğu hizmeti devam ettirmesi ba-



kımından hâliyle, tavrıyla Efendimiz'in yolundan, onun istediği yoldan gittiği gibi; sülâle itibariyle de Peygamber Efendimiz'in evladındandır. Hatta daha sonraki torunlarından bazılarının hayatını anlatan kitaplar, şecere vererek soyunun nereye gittiğini gösteriyorlar.

Yusuf-u Hemedânî'den feyz almış, ondan sonra onun halifeleri arasına kadar yükselmiştir. Yusuf-u Hemedânî çok büyük bir zâttır... Birçok halifeler yetiştirmiştir. Kendisinden sonra yerine geçen zâtların üçüncüsü olarak Ahmed-i Yesevî hazretlerinin Hâcegâniyye yoluna; Yusuf-u Hemedânî ve Abdülhâlik-ı Gucdûvânî'den Bahâeddîn-i Nakşibend'e doğru gelen tarikat yolunun postuna oturduğu da tarihî kaynaklarla sabittir.

Burada "Hâce" sözü üzerinde bir izahat vermek istiyorum. Hâce, bizim anladığımız "hoca" mânasına değildir; "Ben cami hocasıyım, filanca üniversite hocası" anlamında değildir. Bir kere yazılış olarak "vav"la "havâce" gibi yazılıyor fakat bu "vav" okunmuyor. "Hı" harfinin özel telaffuzunu gösteriyor. Hâce, soylu kimselere ve özellikle Peygamber Efen-

dimiz'in sülalesinden olanlara verilen bir isimdir. Vezirlere verilebiliyor, büyük zâtlara veriliyor, sıradan insanlara verilmiyor. Nasıl bizim "hüdâvendigâr" ve "hünkâr" kelimesi Anadolu'da kullanılıyor. Mesela, Mevlânâ hazretlerine "Molla Hüdâvendigâr" ve "Molla Hünkâr", Hacı Bektâş-ı Velî'ye "Hünkâr" deniyor. Hâce de onun gibi bir unvandır.

## f. Ahmed-i Yesevi Rh.a. İsmi İncelemesi

İsmi Ahmed'dir. Yesevî'ye ism-i nisbet denilir. Bir insanın nereye mensup olduğunu, nereden neş'et ettiğini, yetiştiğini gösteren bir kelimedir. İsm-i nisbet sıfattır. İsme sıfat tamlaması şeklinde bağlanır. Farsça sıfat tamlaması. Onun için bunun doğru telâffuzu Ahmed-i Yesevî'dir. Farsça'sı böyledir. Bunu Türkçe söyleyeceksek "Yesili Ahmed", "Yesi şehriden Ahmed" dememiz lâzımdır. Yesevî, Yesi şehrine mensup mânasına geliyor.

Buhara daha güneyde, daha emniyetli, daha büyük bir kültür merkezi ama Buhara'dan kuzeydoğuya dönmesi önemlidir. Küfrün kaynağını karşılamak, küfrün önünü

kesmek, müslüman olmayanlara İslâm'ı anlatmak için o tarafa doğru bir hamle var... Yesi'de vazife görmüş, hizmet etmiş.

Zamanını üçe ayırmış:

1. Talebelerle meşgul olur, onlara ulûm-u dîniyyeyi öğretirmiş;

2. Bir kısmında ibadet edermiş;

3. Geçimini alın teriyle kazanmak için fiilen çalışırmış. Nakşî tarikatında da, tasavvufun bütün kollarında da bu çok önemlidir. Her şeyin aslı esası helâl lokma yemek olduğu için, alının teriyle yaşamak ve elinin emeğini yemek, kimseye yük olmamak, aksine kazandığını başkalarına yedirmek esastır.

Yunus bunu çok güzel ifade ediyor:

Dürüş kazan yi-yidür bir gönül ele getür.<sup>21</sup>

Dürüşmek, gayret etmek demektir. Çalış, kazan; kendin helalinden ye ve başkalarına da ikram et, yedir! Bir gönül kazan, birisinin bir hayır duasını al! “Allah râzı olsun!” dedir!..

---

<sup>21</sup> *Yûnus Emre Dîvânı*, IV, 482.

İbrâhim b. Edhem hazretleri gündüz çalışır yevmiyesini alırdı. Çarşıdan pazardan yiyecek ve içecekleri zenbiline alır, kaldığı tekke-deki dervişlere kazancını gıda olarak getirir, onlarla yerdi. Kazanıyor, kazandığı ile bir şeyler alıyor, başkalarına ikram ediyor.

Helâl kazanmak çok önemlidir. Onun için, erbâb-ı tasavvufun her birinin bir mesleği vardır. Bu yüzden meslek teşekkülleriyle tasavvuf iç içe girmiştir. İşte Ahî Evran, meslek loncalarının, esnaf teşkilâtlarının pîri olarak biliniyor.

Adam derviştir, şeyhtir, büyük alimdir ama kendisinin bir helal kazanç kapısı vardır, oradan yer. Kazanır, kazandığını da başkasına ikram eder. Onun için kimisi attârdır; attâr, “ilâç, devâ, ot, koku vesaire satan insandır.” Ferîdüddîn-i Attâr...

Hayreddîn-i Nessâc... Nessâc “dokumacı”; Ebûbekr-i Verrâk... Haddâd... Haddâd, “demirci” demektir. Seyyid Emir Külâl; Bahâeddîn-i Nakşibend Efendimiz’in şeyhidir. Külâl de “çömlekçi” demektir. Başka geliri olsa bile helalinden kazanmak için çömlek yapar ve satardı.

Ahmed-i Yesevî hazretleri de kaşık yontar, tahtadan kepçe yapardı... Onları satmaya kendisi gitmezdi. Bir öküzü olduğu rivayet ediliyor. Öküzünün heybesine koyar, hayvanı dehermiş... Hayvan çarşıda pazarda dolaşır, isteyenler kaşıklarını, kepçelerini alır, parayı heybenin içine koyarlarmış. Alışverişe bile tenez-zül etmiyor. Kim ne verirse tamam, içine koy-sunlar; ondan sonra, onunla geçiniyor. Helal lokma yemek, kimseye yük olmamak, bilakis başkalarına fayda sağlamak...

Dünyada ve dünyalıkta gözleri yoktur, ana özellikleri budur. Padişahların yanına gitmezler. Padişahlar onları ziyaret etmek ister, kabul etmezler.

Yusuf-u Hemedânî'ye Sultan Sencer, “Bunları dervişlere harcayın!” diye altmış bin altın göndermiş... Sonra,

“Bu şeriata, sünnete bağlı çalışkan zâtın menâkıbını bize yazın!” demiş.

“Yazalım mı efendim, sultan istiyor?” demişler.

“Kusurumdan başka ona yazacak bir şeyim yok!” demiş. Çok ısrar edince,

“Gördüklerinizi yazın!” demiş.

Tabii, para gelirse fukaraya dağıtılır, yoksulların işleri görülür, yetimlere yedirilir. Onlar yine yamalı elbiselerle gezerler, oruç tutarlar, aç gezerler.

Ahmed-i Yesevî hazretlerinin bir önemli jesti; 63 yaşında yerin altını kazdırıyor, oraya merdivenle inilen mezar gibi bir ibadethane yapıyor; ömrünü orada geçiriyor. 1166 tarihini vefat tarihi diye vermişler; öyle bir tarih yok... Halbuki hikmetlerinde, 125 yaşında olduğuna dair hikmetler var... Olabilir. Bu mübarek zâtlar çok yaşıyorlar. Padişahların hayatlarına bakıyorsanız 42 yaşında, 47 yaşında, 49 yaşında ölmüş... Osmanlı sultanlarının hayatlarını şöyle istatistikî olarak bir inceleyin; o kadar izzet, ikram, itibar, bal, kaymak... Ama genç ölüyorlar.

Alimler çok yaşıyorlar. İslâm insanın ruh sağlığının da, beden sağlığının da reçetesi olduğundan çok yaşıyorlar. 125 yıl yaşadığına ben inanıyorum. Pîr-i Türkistân sözünde tabii bir tarikat pîri mânası olduğu kadar, bir de böyle beli iki kat olmuş, 125 yaşına gelmiş bir mübarek zât gözümün önüne geliyor. O kadar

da yaşamış olabilir. Hikmetler öyle yazıyorsa, kabul da edilebilir. Olmayan bir yaş değil, yaşanılmayan bir yaş değildir.

Elimizde ne zaman öldüğüne dair de bir kayıt mevcut değildir. Fakat, Yesi şehrinde vefat ettiği bellidir. Yesi Oğuz Kağan'ın filan pâyıtahtı olan ve önemli bir şehirdir. Sayram da önemli ama Yesi eski imparatorlukların kültür merkezi olan, önemli bir yerdir. Şimdi onlardan iz kalmamış olabilir.

Divân-ı Hikmet'teki manzumeler ile, Yunus Emre'nin manzumelerini karşılaştırmak lâzım!.. Bu çok önemlidir. Çünkü Yunus Emre'nin bazı şiirleri, Divân-ı Hikmet'teki bazı hikmetlerin tercümesi gibidir. Bakıyorsunuz, okuyorsunuz; tam Yunus... “Demek ki Yunus buradan aynı fikri almış, kendisi Anadolu Türkçesi'yle söylemiş.” diyorsunuz. Divân-ı Hikmet ile Yunus Emre arasında bu kadar yakın ilişki var.

Benim tespit ettiğim bir kaç misal var ama o misaller çoğaltılabilir. Yunus'un gerçekten Hoca Ahmed-i Yesevî'ye bağlı bir insan olduğu oradan anlaşılıyor.

Ahmed-i Yesevî hazretlerinin hikmetleri var. Yetiştirdiği kâmil insanlar var, evliyâullah var...

## g. İnsan Yetiştirmenin Önemi

Bir şey dikkatimi çekmişti. Yazıcıoğlu Muhammed, Muhammediyye'yi yazdığı zaman, mukaddimesinde;

“Rüyamda Resûlüllah'ı gördüm, o emretti, yazdım.” diyor.

Onlar durup dururken eser yazmıyorlar. Bir mânevî işaretle yazıyorlar. Peygamber Efendimiz'i rüyada görmüş, Muhammediyye'yi onun emri ile yazmış, şeyhi Hacı Bayram-ı Velî'ye götürmüş... Hacı Bayram-ı Velî hazretlerinin sözü önemli... Almış kitabı;

“A evladım! Böyle yazı çizi ile uğraşacağına, bir can ele alsaydın da onu yetiştirseydin ya!” demiş.

Bu mübarekler insan yetiştirmeyi çok önemli görüyorlar.

Biz bu devirde eser yazmayı önemli görüyoruz. Ben şahsen onu çok önemli görüyorum. Söylenmedik söz kalacak diye korkuyorum.



Birçok kimse ilmini söyleyemeden mezara gidiyor, gitti, diye üzüliyorum. Yazmak lâzım diye düşünüyorum. Hacı Bayram-ı Velî ise işte böyle diyor.

Onların zihniyeti bu; bir kâmil insan yetiştirmek... Çünkü bir kâmil insan binlerce insanı yetiştiriyor. Alıyorsunuz onu bir yere koyuyorsunuz, gittiği yerde bir koloni meydana getiriyor. Şeyhi, Abdülehad-ı Nûrî Efendi'yi Midilli adasına göndermiş, orada nice insanları müslüman etmiş.

İnsan yetiştirmek önemli olduğundan, eserleri yetiştirdiği halifeleridir. Biliyoruz ki Hacı Bektâş-ı Velî, Horasan erenleri, alp erenler, Anadolu'ya cihada gelen insanların çoğu Ahmed-i Yesevî hazretlerinin işaretleriyle gelmiştir. Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî'de söz olarak ifade ediliyor; tarihen de doğrudur. Menkabeler mübalağalı olsa bile, Anadolu'ya işaret ettiği muhakkaktır. O taraflar aşağı yukarı hallolmuş, asıl büyük fütûhâtın ufku Anadolu olduğu için, "O tarafa yürüyün!" diye müridleri sevk ediyor.

Anadolu'nun mânevî fatihi Ahmed-i Yesevî hazretleridir. Çünkü o göndermiş, o işaret

etmiş; ondan sonra asırlarca süren savaşlardan sonra o fütûhât tamamlanmış.

Ahmed-i Yesevî hazretlerinin Fakrnâme diye bir eseri daha var... Onu da Kemal Eraslan neşre hazırladı.<sup>22</sup> Mukaddimesinde;

“Bu eseri, şu şu sıfatlardaki Ahmed-i Yesevî hazretleri şöyle buyurdu.” diye söylüyor.

“Ammâ bilgil ki bu risâleyi kutbu’l-aktâb, server-i meşâyih, sultânü’l-evliyâ ve burhânü’l-etkiyâ, ferzend-i Hân-ı Hazret-i Sultânü’l-Enbiyâ hazretleri, Hazret-i Sultan Hâce Ahmed-i Yesevî andan ayıtıbdurlar kim...” diye açıkça başında, “Bu satırları Ahmed-i Yesevî söyledi.” diye ifade ediliyor.

Fakrnâme’nin Ahmed-i Yesevî hazretlerine ait olduğunu Kemal Eraslan reddediyor. Fuad Köprülü de aşağı yukarı bu kanaattedir. Eski eserlerde, hikmet mecmualarında yok diye reddediyorlar.

---

<sup>22</sup> Bk. Kemal Eraslan, “Yesevî’nin Fakrnâmesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 22 (1974-76), s. 45-120.

Fakrnâme, Divân-ı Hikmet'in bir parçası değil ayrı bir eserdir.

Kendilerine göre birtakım sebeplerle “onun değildir, birisi uydurmuştur” deyip gayr-i mevsuk sayıyorlar. Fakrnâme son Kazan baskılarında Divân-ı Hikmet'in başında var. Buraya bir yerden gelmiştir. Durup dururken “Ahmed-i Yesevî şöyle buyurur.” demezler. Mukaddime eski eserlerde çok önemlidir. Bunun mukaddimesinde de eserin Ahmed-i Yesevî'ye ait olduğu bellidir. Mukaddime bu mânada tek kaynaktır.

Fakrnâme ayrı bir eserdir. Ahmed-i Yesevî'nin esas ana tasavvufî görüşlerine mutabıktır, aykırı değildir. Öyle hemen de reddetmemek lâzımdır. Birinci nokta bu.

İkinci bir nokta vardır ki onu da gözden geçiriyorlar.

Fakrnâme'nin bir benzeri Hacı Bektâş-ı Velî'nin bir eseridir. Yani Makâlât'ın içinde bir bölüm Fakrnâme gibidir.

“Kul Allah'a dört merhalede ulaşır: Şeriat, tarikat, mârifet, hakikat. Her merhalede on makam vardır.” Fakrnâme de aynı şeyi söylüyor. O da, “kul Allah'a dört kapıdan ulaşır”

diyor. Ahmed-i Yesevî “kırk makam vardır”, diyor.

Netice itibariyle bu iki eser anahatlarıyla birbirine benziyor. Hacı Bektâş-ı Velî 13. yüzyılda yaşamış. Demek ki 13. yüzyılda ona benzeyen bir eser dünya üzerinde mevcuttur. Hacı Bektâş-ı Velî'nin Horasan'dan geldiği, Lokmân-ı Perende vasıtasıyla Yesevî olduğu rivâyeti vardır. Binâenaleyh bu gibi delillerden, Fakrnâme, Divân-ı Hikmet'in 19., 20. yüzyıldaki baskılarında yer aldı diye reddedemeyiz. Tarih eskilere gidiyor. Anadolu'da Yesevî derişlerinden Hacı Bektâş-ı Velî'nin eserinde kırk makam var... Divân-ı Hikmet'in içinde de var... Şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat tabirleri var ve bunların birbirlerini tamamlayıcı olduğunu aynı tarzda Ahmed-i Yesevî söylüyor. Tabii, Hacı Bektâş-ı Velî de Makâlât'ında söylüyor. Binâenaleyh, meseleyi 19. yüzyıldan aşağılara çekebiliyor, 13. yüzyıla kadar götürürebiliyoruz. Yine Yesevî olan ve Anadolu'ya gönderilmiş olan Hacı Bektaş'ta bir tezâhürünü görüyoruz. Bu bakımdan Kemal Eraslan'ın ve Fuad Köprülü'nün fikirleri yanlıştır, kabul edilemez. Fakrnâme 13. yüzyıla kadar geriye gidebilen bir eserdir.

16. yüzyılın eseri olan Cevâhirü'l-ebrâr'la karşılaştırma yapılabilirse orada da onun benzerleri görülecektir. Sözü şuraya getirmek istiyorum: Hacı Bektâş-ı Velî'nin Makâlât'ından da anlaşıldığı üzere, Ahmed-i Yesevî'nin bir de, Fakrnâme gibi tasavvufla ilgili bir eseri olabilir. Mihmannâme-i Buhara'yı yazan Fazlullah isimli şahıs oralara gidip Yesevî türbesini ziyaret ettiği zaman, orada Yesevî tarikatına ait çok güzel ve mükemmel bir tasavvufî eser gördüğünü söylüyor.

Demek ki birtakım eski eserler var ki onlar kaybolmuş veya parça parça olmuştur.

Divân-ı Hikmet denilen mecmualarda, Ahmed-i Yesevî hazretlerinin kendisine ait şiirler vardır ama hepsi ona ait değildir. Yesevî derişlerinin de katkılarıyla bir koleksiyon haline gelmiştir. Bu biliniyor. Bunları ayırmak mümkündür.

Bunları ayırmakta bir ipucu olarak “Yunus Emre'yle benzerlik arz eden hikmetler eskidir.” diyebiliriz. Yunus Emre'nin hikmetlerden faydalandığı kesin olduğuna göre, Yunus'la benzeri fikirlerle işlenmiş olan hikmetler bu-

lunan kısımlar ta Ahmed-i Yesevî'ye kadar gidiyor diye bir kıstas kabul edebiliriz. Fakrnâme de Ahmed-i Yesevî'nin tasavvufla ilgili görüşlerini anlatan bir eseri olabilir. Hepinize teşekkür ederim. Allah hepinizden razı olsun. Allah büyüklerimizin şefaatine cümlemizi nail eylesin. es-Selamü aleyküm ve rahmetullah.

**Prof. Dr. Mahmud Es'ad COŞAN**

**27 Zilhicce 1415 / 27.05.1995**

[Bütün KONFERANSLAR'a PDF olarak ulaşmak için tıklayınız.](#)

